

Dve diskusie o dvoch Slobodových románoch

ZORA PRUŠKOVÁ, Ústav slovenskej literatúry SAV, Bratislava

PRUŠKOVÁ, Z.: Two Discussions about Two of Sloboda's Novels
SLOVENSKÁ LITERATÚRA 60, 2013, No 5, s. 418 – 422.

The article written on two discussions of the 1980s is a commentary of the literary-historical changes in that period of time. The author using two novels by the controversial writer Rudolf Sloboda tries to show how critics of the 1980s dealt with their presence in literature. The 1980s were the natural backgrounds for the problem. It is also important to realize how ambiguous they were. What is interesting in this context is the unstated presence of the notions author, subject, author's subjectivity, authenticity and autobiography in the discussions about Sloboda's writings. In two of the discussions there appear names who represent rigid or more moderate criticism. At the same time, they are the accurate reflection of the literary criticism in the 1980s ranging from censorship to self-censorships methods.

Key words: the 1980s, ideological criticism strategy, autobiographical writing

Dve diskusie, o ktorých chcem v tomto príspevku hovoriť, boli napriek časovému odstupu piatich rokov (dnes by to bol celkom hluchý interval) diametrálne odlišné.

Predpokladám, že dôvodom bol dynamický priebeh osemdesiatych rokov, kde ich prvá a druhá polovica s nárastom spoločenského a politického uvoľňovania prinášali zreteľné (z dnešného hľadiska takmer epochálne) posuny v dikcii, rétorike, ale tiež, čo bolo dôležitejšie, aj posuny v miere vecnej zainteresovanosti kritiky na problémoch literárneho textu.

Témou vyššie uvedených diskusií bol román *Rozum* z roku 1982 a novela *Uršula* z roku 1988.

Obe boli následne uverejnené v literárnom mesačníku *Romboid*.

Prvá diskusia bola súčasťou dlhodobého projektu *Kritici diskutujú o...*, ktorú organizoval literárny mesačník *Romboid* na pôde Zväzu slovenských spisovateľov v budove a priestoroch na Štefánikovej ulici v Bratislave. Jej prepis sa objavil v redakčnom mesačníku v prvom januárovom čísle. Živá diskusia sa (ako to môžeme rekonštruovať zo Slobodových *Denníkov*) uskutočnila 7. septembra 1982.

V *Denníkoch* totiž o nej nájdeme záznam zo 4. septembra (sobota): „Rozhodol som sa, že na tú kritickú debatu o *Rozume* nejdem. Aspoň sa im bude lepšie diskutovať bezo mňa. Bojím sa, aby tam nebol nejaký provokatér, akých majú dnes plno odchovaných (ale aj starých, ako B [asi Jozef Bžoch, ten zle reagoval na *Rozum*, pozn. Z. P.] a aby sa to nakoniec nezvrhlo na pokarhanie Slobodu.“¹

V časopiseckom prepise diskusie však nachádzame záverečnú repliku pripísanú R. Slobodovi. Možno zmenil názor (to sa mu často stávalo) a na diskusiu išiel. Akokoľ-

¹ SLOBODA, Rudolf: *Z Denníkov*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 2002, s. 57.

vek: jeho replika uzatvárajúca diskusiu je kompromisná a defenzívna, čo dokladá a ilustruje vyššie citované naladenie. Napokon, niet sa čomu čudovať... písal sa rok 1983 a diskusia chtiac-nehctiac začala ohmatávať hranice dovoleného písania. A tak sa stalo, že sa zaplietla s „nepopulárnymi“ pojmami autenticity, subjektivity, neobjektívneho rozprávača a pseudofiktívnych prozaických postupov vôbec. Defenzívne diplomatická Slobodova reakcia na diskusiu je preto pochopiteľná.

„Aby som trochu osvetlil tú autenticitu. Román som dokončil v júni. Písal som o tom, že sa zase rok obrátil, zase je august. Dej som teda **vymyslel, nebol to zápis autentických udalostí**. Pokiaľ ide o uvádzanie konkrétnych osôb, tým, ktorí sú dôležitejší a citovo či atmosférou nie sú presní, som dal iné meno. Pri ostatných sú to len epizódky, v podstate teda ide o **fikciu**.“²

Nuž, áno, v určitom zmysle vtedy hľadanej podstaty (a túto súvislosť Sloboda inteligentne využil) išlo o fikciu.

Zďaleka však nie v intenciách vtedajšej diskusie. Tu musel byť autor pozadu, dva kroky späť, musel sa tváriť na menej „autentického“ rozprávača, než akým v tom čase vo svojom románe naozaj bol.

O to pozoruhodnejšie preto je, aký hodnotový posun sa v kritickej obci (a teda aj diskusii) uskutočnil o päť rokov neskôr, keď bola reč o novele *Uršula*. Porovnanie týchto dvoch „udalostí“ obsahuje viacej voči sebe postavených inverzií, ba priam paradoxov.

Zrejším dôvodom bolo, že osemdesiate roky boli Slobodovým písaním „pokryté“ veľmi intenzívne, keďže mu vyšlo dohromady šesť kníh. Bolo to napokon obdobie, v ktorom kulminovalo jeho autorské ego, čo však tiež nebolo zbavené vnútorného paradoxu.

Obidve diskusie (ako môžeme z odstupeu usúdiť) o tom prinášajú svedectvo. Oproti defenzívnemu postoju autora v prvom prípade, v druhej situácii nachádzame sebavedomejšieho komentátora vlastných postupov a metód.

Tu sa už Sloboda takmer zabáva a pohotovo „dopĺňa“, čo diskusia viac alebo menej suverénne formulovala, pričom sa v jedinej replike vyjadruje k zmyslu i dôvodu vlastných autocenzúrnych zmien v texte (pôvodne románu a vo finálnej verzii novely) *Uršula* a sebavedome hodnotí jeho zmysel a prínos z čitateľského, ale aj autorského hľadiska. Citujem zo záveru diskusie: „Včera som si svoju knihu znovu prečítal, hľadal som, čo je v nej najlepšie. Mne sa tam napríklad páčia tie pasáže, ktoré sú úplne nové, a pochopil som, prečo sa mi páčia – lebo to ostatné som už predtým poznal. Predpokladám, že sú čitatelia, ktorí čítajú moju knihu prvý raz, na tých si veľmi nezakladám, a sú čitatelia, ktorí čítajú viacero mojich kníh, a tých nechcem sklamať, nechcem, aby čítali to isté, aby sa nudili, radšej ich chcem trochu nahnevať. To patrí k veci. Som spokojný.“³

Táto zmena je výrazná a nápadná, ak si znovu pripomenieme, že v prvej diskusii o *Rozume* bolo zamlčaným podmetom chápanie jeho autorstva ako výstredne autobiografického, na čo kritika v tom čase (okrem výnimiek: príspevok mladších diskutérov Valéra Mikulu a Petra Zajaca) ani nenašla primerané pomenovanie. Tápavo síce krúžila okolo problému autenticity, nie však v intenciách prozaickej, epickej alebo naratívnej modality, ale vo voluntárne a apriórne skicovanom priestore spoločenskej objednávky. Signifikant-

² KRITICI diskutujú o Slobodovom *Rozume*. In: *Romboid*, roč. 18, 1983, č. 1, s. 32, zvýr. Z. P.

³ KRITICI diskutujú o Rudolfovi Slobodovi. In: *Romboid*, roč. 23, 1988, č. 4, s. 28.

ne v tejto súvislosti pôsobí supervízorský príspevok Vincenta Šabíka, ktorý diskusiu otvára „monumentálnym“, nediskurzívne ladeným vstupom.

Autor v ňom „v podmienkach rozvinutej socialistickej spoločnosti“ uvažuje o takých subtilných javoch, ako je autorská subjektivita alebo rozprávačská výlučnosť prezentovaná prostredníctvom individualizácie ľudského osudu. V duchu dobovej rétoriky „o zložitom ešte zložitejšie“ sa problém Slobodovho románu v Šabíkovej interpretácii situuje do súradníc ideologicko-filozofujúcej úvahy, ktorá sa od vecných problémov textu, autora a doby prechýľuje k rétorike „apriórne situovaného problému“. Autor to zdôrazňuje množstvom rečníckych otázok, na ktoré si vzápätí aj odpovedá.

„Čo sa skrýva za touto tendenciou k subjektivizácii, k autobiografizácii a autentizácii prózy? Rezignácia? Obmedzené možnosti jednotlivca pochopiť súčasnú komplikovanú a komplexnú, predovšetkým neprehľadnú skutočnosť (čím je zložitejšia, tým väčšími sa spisovateľ primkýna k najbližšiemu okoliu a prostrediu, k skutočnosti, ktorú pozná najlepšie – k sebe?)... Podstatnejší kauzálny súvis tohto javu v súčasnej literatúre treba azda vidieť v celkovej aktivizácii ľudského subjektu v podmienkach rozvinutej socialistickej spoločnosti, dozrievajúcej subjektivity jej členov, v rastúcom emancipačnom obsahu jej spoločenského procesu.“⁴

Takže takto a podobne. Mnohokrát ešte absurdnejšie: „Literatúra, ako sa zdá, kompenzuje súčasné deficit sociálneho zmyslu návratmi k riešeniam proletárskeho komponentu životného zmyslu, ktorý v Slobodovom románe prezentuje mnohoraký vzťah hlavnej postavy k mŕtvemu otcovi a k jeho morálnemu dedičstvu.“⁵

Šabíkov príspevok mal naozaj výrazne úvodníkovú dikciu. Aj pre pomenovanie celkom jednoznačných súvislostí si vytváral vlastný tendenčný slovník. V celej diskusii jeho výklad zaberá jej podstatnú časť, asi dve tretiny. Popri takomto ofenzívnom vstupe sú iba „laskavým“ dôvetkom príspevky dvoch „liberálnych kritikov“ Stanislava Šmatláka a Jána Števčeka. Odvážnymi signálmi zvestujúcimi blízku „prestavbu“ (to však vieme až s odstupom času) bola účasť najmladších kritických hlasov personalizovaných Valérom Mikulom a Petrom Zajacom. V diskusii sa objavili ešte dva príspevky: pohľad „zboku“ od divadelníka Pavla Palkoviča a ex offio „zmierlivý“ príspevok Karola Rosenbauma: „Ako čitateľovi mi v texte chýba nádej, podanie pomocnej ruky.“⁶

Nuž áno, aj takto boli rozmiestnené pozície kritikov. Jeden o „škodlivom nihilizme“ Rozumu hovoril širokou okľukou, druhý v laskavo karhavej skratke.

To všetko však málo súviselo s vecným prístupom k textu. Cesta ku kritickej vecnosti, tak ako ju evidujeme povedzme dnes, bola značne klľukatá. Čoskoro o tom priniesla svedectvo už vyššie spomenutá diskusia o Slobodovej novele *Uršula*.

V kontexte osemdesiatych rokov bola táto novela autorovým posledným opusom (jej pokračovanie *Rubato* má už vročenie 1990) a mala spomedzi Slobodových diel najpozoruhodnejší osud.

Aj z denníkov je totiž možné iba nejednoznačne rekonštruovať rozsah textu. Nad jeho kompletnou verziou a osudmi sa preto dodnes vznáša obláčik dvojnásobného tajomstva

⁴ KRITICI diskutujú o Slobodovom Rozume. In: *Romboid*, roč. 18, 1983, č. 1, s. 16.

⁵ KRITICI diskutujú o Slobodovom Rozume. In: *Romboid*, roč. 18, 1983, č. 1, s. 17.

⁶ KRITICI diskutujú o Slobodovom Rozume. In: *Romboid*, roč. 18, 1983, č. 1, s. 32.

neskorosocialistickej cenzúry. Dodnes nie je totiž meritórne zodpovedaná otázka kto a na-koľko pôvodný text v rozsahu 450 strán (viď predmetná diskusia a príspevok Valéra Peťka) zredukoval a hlavne, kde sa stratila, resp. či vôbec existuje oná obsiahla pôvodná autorská verzia.

Táto otázka, akokoľvek môže by zaujímavá alebo iritujúca, však nie je témou pre tento príspevok. A preto sa radšej držíme vecne overiteľných faktov a súvislostí, ktoré môžeme odčítať z diskusie o próze *Uršula*. Avizovala som už jej ambivalentnú povahu. V zostave účastníkov, napríklad, bola prezentáciou krátkeho obdobia, ktoré v druhej polovici osemdesiatych rokov v radostne beztréstnej aliancii (a viacerí si to pamätáme) spájalo predtým nespojitelné, a bolo „strategicky“ nasmerované voči už dozívajúcej ideologickej kritike, ktorá v tomto období fungovala na čoraz komunálnejšej úrovni.

Nemusíte so mnou súhlasiť, mne sa však pri aktuálnom čítaní diskusie práve takto javí zmysel účasti ideologickej kritiky v osobe Valéra Peťka v spomenutej diskusii. Inak a lepšie si totiž nedokážem vysvetliť, prečo sa jeho osamelé „kriticko-reglementujúce výkriky“ ozývali v kontexte s pomerne vecnými postrehmi lídra diskusie Júliusa Nogeho. Ten sa pre líderskú pozíciu v tejto diskusii, čo je tiež dôkazom nenáhodných strategických okolností mediálnej politiky v „šťastnom“ období druhej polovice osemdesiatych rokov, habilitoval tým, že bol autorom štúdie, ktorá román *Rozum* vrátila do diskusie v zmenenom kóde a optike.

Nogeho rozsiahly bilančno-analytický text Slobodov Rozum ako typ románu bol totiž uverejnený v tom isto čísle *Romboidu* ako diskusia a bol nielen návratom k *Rozumu*, ale predovšetkým k „zdravému rozumu“ kritiky.

Vyznačuje sa úsilím o vecné situovanie Slobodovho textu do poctivo skicovaného kontextu jeho diela vo veľkom celku, a to nielen s ohľadom na relevantné Slobodove „spoločenské frustrácie“ (ktoré sa zakladajú už v debute), ale aj tým, že svojou základnou dikciou presunul pozornosť z prózy „riešajúcej otázky“ na prózu „ktorá otázky kladie“.

To vonkoncom nebolo málo, a dôležité to bolo aj pre „úvod do diskusie“ k *Uršuli*, ktorú Noge svojím vstupom tak trochu režíroval. Z vplyvu takejto „vecnej sugescie“ sa už potom vymkol len vyššie uvedený autor posudku na pôvodný románový opus Valér Peťko. Diskutoval v „inom režime“ než všetci ostatní účastníci stretnutia. Ozval sa vcelku v troch vstupoch a vystupoval v nich predovšetkým proti provinčnej a nihilistickej lektúre, ktorou ho Slobodova novela znepokojovala. Ideologická rigidnosť sa v jeho verzii menila na ad hoc aplikované manipulatívne praktiky, ktoré nachádzali najkratšie možné vzdialenosti medzi literatúrou a jej bazálnym sociálnym kontextom.

„Sloboda nevznikol z ničoho. Má svojich veľmi konkrétnych krstných otcov. Keby sme hovorili práve o tých literárnych afinitách, mnohé veci by sa nám vyjasnili, a vyjasnili by sa nám na úrovni oveľa vyšších a vyvinutejších pomerov, ako sú malé, provinčné pomery slovenské.“⁷ Čo bolo pôvabné, ako klasického marxistu Peťka v tejto diskusii odhalil jeden z jej mladých účastníkov Fedor Matejov. Presne si všimol, že Peťkov spor so Slobodovou „výlučnosťou“ je sporom s diferencovanou morálkou a vedomím, čo je pre marxistického ideológa večnou a pretrvávajúcou výzvou.

⁷ KRITICI diskutujú o Rudolfovi Slobodovi. In: *Romboid*, roč. 23, 1988, č. 4, s. 20.

ZÁVER

Dve diskusie, ktorým som sa venovala v tomto príspevku, nemali rozhodujúci vplyv na meniacu sa podobu literárnej prevádzky, pretože tá sa aj v osemdesiatych rokoch kle-nula dosť vysoko ponad ne. Relevantné sú však ako repliky k prípadu Sloboda, teda ako „výklady“ pars pro toto – jeho diela (a ešte oveľa viac osobnosti) v kľúčových, predrevo-lučných osemdesiatych rokoch so všetkými rezíduami, ktoré v tom období ešte existujúcu „kultúrnu politiku“ utvárali.

Toto je, myslím, dôvod, pre ktorý má zmysel sa k nim vracieť.

P. S.

Ešte raz som nahliadla do denníkov.

Našla som v nich autorov zápis z „obdobia“ *Uršule*:

17. 8. 1987:

„Autor, ak píše o súčasnosti, je cenzurovaný. Vytvorila sa prax, že sa isté veci (z is-tého textu) vyhodí. Autor vyjde a zistí sa, že text je aj tak silno závadný. Lenže to zistí iný človek, nie redakcia, takže autor môže zasa priniesť inú knihu... Neskôr sa stane (v kultúr-nom povedomí) náš autor takmer nepostrádateľný, a keď nastane glasnosť, má plné ruky práce. Všetci chcú od neho počuť jeho názor. Dokonca ho zamestnajú v inštitúcii, ktorá teoreticky (asi) odôvodňovala ono redakčné cenzurovanie...“⁸

Tak **toto** by mohol byť najvýrečnejší záver.

LITERATÚRA

SLOBODA, Rudolf: *Z Denníkov*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 2002.

KRITICI diskutujú o Slobodovom Rozume. In: *Romboid*, roč. 18, 1983, č. 1, s. 14 – 25.

KRITICI diskutujú o Rudolfovi Slobodovi. In: *Romboid*, roč. 23, 1988, č. 4, s. 16 – 28.

NOGE, Július: Slobodov Rozum ako typ románu. In: *Romboid*, roč. 23, 1988, č. 4, s. 37 – 51.

PhDr. Zora Prušková, CSc.

Ústav slovenskej literatúry SAV

Konventná 13

813 64 Bratislava

SR

Zora.Pruskova@savba.sk

⁸ SLOBODA, Rudolf: *Z Denníkov*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 2002, s. 202.